

Taaladviesdienst

Renkema, Jan

Published in:
Kris kras door het Nederlands

Publication date:
1998

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Renkema, J. (1998). Taaladviesdienst: Over regels en normen in taalgebruik. In F. Jansen, & L. Gijbbers (Eds.), Kris kras door het Nederlands (pp. 57-66). Den Haag: SDU.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright, please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

De Taaladviesdienst

Over regels en normen in taalgebruik

J. RENKEMA

15 Een oude anekdote over regels en normen in taalgebruik gaat zo. Meneer de
- taalkundig adviseur, wat moet ik nu schrijven: *Sinterklaasavond* of *Sint-Nico-*
- *laasavond*? De adviseur probeerde eerst de vraag te ontwijken door een tegen-
- vraag: wat schrijft u: *Den Haag* of *'s-Gravenhage*, *Den Bosch* of *'s-Hertogenbosch*?
- Uiteindelijk kwam het dubbelzinnige antwoord: *Sinterklaasavond* vier je in *Den*
20 *Haag* of *Den Bosch*, maar een *Sint-Nicolaasavond* wordt gevierd in *'s-Gravenhage*
- of *'s-Hertogenbosch*.

-
- Wat heb ik daar nu aan, sprak de taalgebruiker onzeker. Ik wil weten of iets
- goed of fout is. Geef mij regels! De adviseur ging op zoek naar regels en vond
25 er een over het streepje na Sint. Samenstellingen met *Sint* hebben een kop-
- pelteken, zei hij resoluut. Helaas was de vragensteller afkomstig uit Sint
- Pancras, met de officiële schrijfwijze zonder streepje. Snel verzon de adviseur
- een fraai klinkende norm: alles is goed, als men maar begrijpt wat u bedoelt.
- De taalgebruiker werd nog onzekerder. Beide woorden zijn begrijpelijk, maar
30 er is toch verschil, opperde hij. Uiteindelijk werd besloten dat *pakjesavond* de
- beste oplossing was.

Taaladviespraktijk

- 1
-
- Dit was een anekdote. Maar de volgende vragen zijn veelvuldig voorgelegd aan
- de Taaladviesdienst van het Genootschap Onze Taal.
- 5 1 Moet ik *politie* uitspreken als ‘polisie’ of ‘polietsie’?
- 2 Wat moet het zijn; ‘Gisteren *kwam* een aantal mensen op bezoek’ of ‘Gisteren
- *kwamen* een aantal mensen op bezoek’?
- 3 Ik hoor zo vaak spreken over ‘het afbouwen van het stelsel van sociale
- zekerheid’. Dat is toch fout? *Afbouwen* is immers een germanisme, en het
10 schept bovendien verwarring, want het ‘afbouwen van een huis’ betekent iets
- heel anders.
- 4 Moet een zin als ‘Ik mankeer niets’ nog fout worden gerekend?

-
- In dit artikel beperk ik mij tot relatief eenvoudige vragen, zoals hierboven. Veel
15 taalgebruikers blijken vooral geïnteresseerd in wat mag of niet mag. Vandaar
- dat in dit artikel het accent ligt op regels en normen. Uiteraard kan lang niet
- alles aan de orde komen. De wetenschappelijke literatuur over regels en normen
- is zeer uitgebreid. Verder zij met nadruk vermeld dat in dit voorlichtende artikel
- sommige kwesties vereenvoudigd worden weergegeven. In de taaladviespraktijk
20 tot nu toe is gebleken dat achtergrondinformatie over vijf kwesties betreffende
- regels en normen verwarrende discussies zoals in de openingsanekdote kunnen
- verhelderen.

Taalkundigen en leken

25
-
- Wanneer een taalkundige en een leek met elkaar spreken over regels, lijkt het
- erop dat ze het hebben over dezelfde regels. Toch is dit slechts ten dele waar.
- In de taalwetenschap probeert men regels te formuleren waarmee taal en
30 taalgebruik beschreven kunnen worden. Een taalkundige wil verklaren hoe taal
- in elkaar zit, en doet dit met behulp van regels. Maar wanneer een leek naar
- regels vraagt, bedoelt hij regels die aangeven hoe iets moet. Een leek heeft
- behoefte aan regels die vóórschrijven hoe men zich in taal uitdrukt. Een
- taalkundige echter gebruikt de regels om te béschrijven hoe taalgebruikers hun
35 taal hanteren.

1 Wanneer een leek vraagt naar de regel voor Sinterklaas of Sint-Nicolaas, kan
 - een taalkundige alleen maar zeggen (als die informatie al bekend is): de regel
 - is dat 10 procent *Sint-Nicolaas* zegt, en 90 procent *Sinterklaas*. Geformuleerd
 - in vakjargon: in de taalwetenschap gaat het vooral om descriptieve (beschrij-
 5 vende) regels, maar de leek wil prescriptieve (voorschrijvende) regels. Op de
 - persconferentie bij de verschijning van de Algemene Nederlandse Spraakkunst
 - (de ANS) kwam dit duidelijk naar voren. Een van de samenstellers van de ANS
 - zei zeer terecht: 'Wij beschrijven de Nederlandse taal; in dit boek vindt u geen
 - voorschriften.' Enkele aanwezigen reageerden zeer teleurgesteld: wat hebben
 10 wij aan een beschrijving? Wij willen weten of *groter als* al goedgekeurd is. Ach,
 - zegt een taalkundige dan, van mij mag u *groter als* schrijven. De leek is
 - opgelucht, totdat hij een andere taalkundige tegenkomt die zegt dat 'groter
 - dan' de voorkeur verdient.

15

Teleurstelling

- Aan deze frustrerende contacten tussen taalkundigen en leken kan alleen maar
 - een eind gemaakt worden wanneer er steeds een strikt onderscheid gemaakt
 20 wordt tussen het descriptieve en het prescriptieve aspect van regels. Natuurlijk
 - kan men op basis van een beschrijving een voorschrift geven, bijvoorbeeld: 60
 - procent zegt 'groter als', dus de andere 40 procent moet het ook doen. Maar
 - dit houdt niet in dat er geen andere voorschriften mogelijk zijn op basis van
 - dezelfde beschrijving. Bijvoorbeeld: ondanks die 60 procent is 'groter dan'
 25 taalkundig meer verantwoord.

- Toch is het onderscheid descriptie/prescriptie alléén niet voldoende. Zelfs
 - als de taalkundige alleen een descriptie geeft, zien we dat een leek zo'n descriptie
 - opvat als prescriptie. Bijvoorbeeld: 90 procent zegt *Sinterklaas*, dan schrap ik
 - *Sint-Nicolaas*. Ik kom hierop terug bij het punt *de norm*. Eerst moeten nog
 30 andere onderscheidingen bij regels aan de orde komen.

Regels in soorten

35 Gesteld dat in een discussie over taalregels duidelijk is dat het gaat om

1 descriptieve regels, dan nog blijkt vaak verwarring op een ander punt. Het
 - begrip 'regel' kent namelijk verschillende betekenissen. In het alledaagse taal-
 - gebruik wordt dit begrip in ten minste drie verschillende betekenissen gebruikt:
 - a. In de regel valt een voorwerp naar beneden wanneer je het loslaat (natuurwet).
 5 b. In de regel viert men pakjesavond op 5 december (gewoonte).
 - c. In de regel noemen we een bepaald meubelstuk een tafel (afpraak).
 -
 - Eenzelfde variatie in betekenis zien we in de discussie over taalregels. We
 - spreken over spellingregels, maar we bedoelen dan in feite afspraken om
 10 klanken op papier vast te leggen. Er zijn regels te geven voor het gebruik van
 - *u* of *jij*, maar deze regels beschrijven slechts bepaalde gewoonten of gebruiken.
 - En tot slot zijn er grammaticaregels met behulp waarvan wij kunnen aangeven
 - dat een zin als 'Jan lopen aan straat' geen welgevormde zin is. Deze gramma-
 - ticaregels hebben weinig te maken met gewoonten of afspraken. Met nadruk
 15 zij vermeld dat dit onderscheid tussen afspraken, gewoonten en regels niet
 - waterdicht is. Maar in discussies over goed of fout taalgebruik is het toch
 - verhelderend om vast te kunnen stellen of de vraag in kwestie betrekking heeft
 - op een afspraak (vooral spellingkwesties), een gewoonte (voornamelijk stijl-
 - kwesties) of op grammaticaregels waarmee beschreven kan worden of een
 20 constructie wel of geen Nederlands is.

Afspraken, gewoonten en regels

25 Spellingregels kunnen beschouwd worden als afspraken en zijn daarom ook
 - minder essentieel in discussies over taal. Wanneer iemand bijvoorbeeld vraagt
 - of *essentiël* nu werkelijk met een trema moet, dan kan simpelweg worden
 - verwezen naar ons afsprakensysteem waarin staat aangegeven dat het *essentieel*
 - moet zijn. Spellingvragen zijn dus altijd vragen van het type: wat was de afspraak
 30 ook al weer? Wanneer iemand *kado* schrijft, handelt hij niet volgens de
 - bestaande afspraken, maar daarmee is *kado* nog geen fout taalgebruik. Er kan
 - wél gezegd worden dat *kado* in strijd is met ons huidige spellingsysteem.

- Moeilijker wordt het wanneer er bijvoorbeeld een vraag binnenkomt over de
 - 'regels' voor de aanhef van een brief. Bij zo'n vraag kan alleen verwezen worden
 35 naar gewoonten, bijvoorbeeld dat in bepaalde gevallen *L.S.* wordt gebruikt. Er

1 kan dan nog aan worden toegevoegd dat deze gewoonte steeds meer als
 - ouderwets of onpersoonlijk wordt ervaren, maar zo'n toevoeging berust eigen-
 - lijk op een persoonlijk oordeel. De vraagsteller die wil weten hoe het moet, kan
 - bij dit type vragen alleen informatie krijgen over heersende gewoonten. De
 5 aanhef *L.S.* is goed, maar *Geacht bestuur* kan soms ook goed zijn.

-
 - Een vraag naar een grammaticaregel wordt voor een taalkundige al interessan-
 - ter. Ook hier zijn echter problemen. Bij dit type taalvragen gaat het niet om
 - grammaticaregels die iedereen al kent, maar om twijfelgevallen. Wat zeg je:
 10 'Het schip dat *zijn* mast kwijt is' of 'Het schip dat *haar* mast kwijt is'? Er is veel
 - voor te zeggen om het bezittelijk voornaamwoord te laten overeenstemmen
 - met het woordgeslacht van het zelfstandig naamwoord. Maar zeg je dan ook
 - 'Het meisje dat *zijn* tas kwijt is'? Zodra er een regel geformuleerd wordt, zijn
 - er uitzonderingen te bedenken. Dat maakt het taaladvieswerk overigens juist
 15 zo boeiend.

-
 - Samengevat: vragen naar afspraken zijn gemakkelijk te beantwoorden. Op
 - stilistische vragen kan vaak alleen geantwoord worden met een verwijzing naar
 - gewoonten. En bij interessante grammaticale kwesties zijn er altijd uitzonde-
 - ringen op de regels. Maar het wordt nog lastiger. Want zowel afspraken als
 20 gewoonten als regels zijn aan verandering onderhevig.

Veranderende regels

25 Dat afspraken gewijzigd kunnen worden, hoeft nauwelijks betoog. Dat ook
 - gewoonten kunnen veranderen, zien we al bij de aanspreekvormen *u* en *jij*.
 - Gesteld dat er een regel bestaat dat mensen die elkaar niet kennen, de aan-
 - spreekvorm *u* gebruiken, dan betekent dit nog niet dat in sommige gevallen
 - geen *jij* gebruikt wordt. Als van de *u*-regel vaak wordt afgeweken, kan *jij* regel
 30 worden.

-
 - Het feit dat ook grammaticaregels kunnen veranderen, hoeft wellicht nadere
 - toelichting. Bij veel taalgebruikers leeft nog steeds het idee dat grammatica-
 - regels onveranderlijke natuurwetten zijn. Toch is dit niet zo. Ik beperk me hier
 35 tot één voorbeeld.

1 Kijk eens naar de vierde vraag aan het begin van dit artikel. De zin ‘Ik mankeer
 - niets’ is toch nooit fout geweest? Jawel, vroeger zei men: ‘Mij mankeert niets’.
 - Maar het meewerkend voorwerp werd gaandeweg niet meer als zodanig
 - geïnterpreteerd en kreeg de functie, en daarmee ook de vorm, van een onder-
 5 werp. Antwoord maar eens op de ontledvraag: wat is het onderwerp in ‘Wie
 - de schoen past trekke hem aan?’ Het onderwerp was *de schoen* en niet *wie*. Het
 - spreekwoord luidde oorspronkelijk dan ook: ‘Wien de schoen past, (die) trekke
 - hem aan.’

- Vandaar ook dat een taalkundige ‘blij verrast’ is wanneer blijkt dat ‘de
 10 reizigers wordt verzocht ...’ (meewerkend voorwerp), zoals verwacht, blijkt
 - plaats te maken voor ‘de reizigers worden verzocht ...’ (onderwerp). Hij noteert
 - deze verandering bij de tendens ‘verdwijning van het meewerkend voorwerp
 - aan het begin van de zin’.

15

Algemene regels: normen

- Na deze achtergrondinformatie over descriptieve en prescriptieve regels, over
 - het onderscheid tussen afspraken, gewoonten en grammaticaregels, en over
 20 veranderende regels, is een andere reactie heel goed voorstelbaar: als alles dan
 - toch zo onzeker is, waarom kunnen taalgebruikers dan niet gewoon hun gang
 - gaan? Waarom zou een leek zich iets gelegen laten liggen aan regels? Welnu,
 - het simpele antwoord op deze vraag is dat communicatie slechts mogelijk is
 - dankzij gemeenschappelijke regels, gewoonten en afspraken. Als iedere taalge-
 25 bruiker een eigen systeem hanteert, kunnen we niet communiceren. Maar, zegt
 - de taalgebruiker dan, wat moet ik nu doen als er verschillende gewoonten zijn?
 - Moet ik mij progressief of conservatief opstellen als regels aan verandering
 - onderhevig zijn? Kortom: hoe te handelen bij keuzemogelijkheden, zoals in de
 - uitspraak van *scepsis* met of zonder k, of in ‘hun/zij hebben dat gedaan’? Bestaan
 30 er geen algemene regels waarnaar ik mij kan richten, zodat ik als taalgebruiker
 - niet meer onzeker ben? Jazeker, er bestaan algemene richtlijnen. Ze worden
 - *normen* genoemd.

- Normen kunnen, als het om dit soort taalkwesties gaat, het best worden
 35 gedefinieerd als voorschriften voor de manier waarop men dient te handelen

1 als er een keuzemogelijkheid bestaat. Ze lijken op prescriptieve taalregels, maar
- het zijn eigenlijk gedragsregels of ethische voorschriften. Echter, zoals bij elk
- ethisch voorschrift, ook hier heerst geen eenstemmigheid. Vandaar dat er vaak
- verschillende antwoorden mogelijk zijn op taalvragen die te maken hebben met
5 keuzemogelijkheden.

Verschillende normen

10 Als er één norm was, bijvoorbeeld 'schrijf en spreek altijd zoals de koningin het
- doet', dan waren er geen problemen bij het uitbrengen van taaladviezen. In
- taalgebruik zijn echter verschillende normen van kracht. Bijvoorbeeld: spreek
- en schrijf zoals het altijd is gedaan, of zoals de meesten het doen, of 'doe het
- vooral mooi' of 'als men je maar begrijpt, is het goed', enz. Bij discussies over
15 keuzemogelijkheden in taalgebruik zijn ten minste zeven verschillende normen
- van belang:

- 1 de historische norm
- 2 de autoriteitsnorm
- 3 de logische norm
- 20 4 de statistische norm
- 5 de zuiverheidsnorm
- 6 de effectnorm
- 7 de esthetische norm

25 Deze opsomming is zeker niet volledig. Er is ook nog een fatsoensnorm. En
- naast een effectnorm kan ook nog een efficiëntienorm worden onderscheiden.
- Maar het rijtje van zeven normen wordt – voorzover ik kan nagaan – bij
- taaladviezen het meest gehanteerd. De *esthetische norm* is overigens de meest
- subjectieve norm. Probeer maar eens overeenstemming te bereiken over het al
30 dan niet 'mooi klinken' van een bepaalde zinsbouw. Vandaar dat de esthetische
- norm vaak ondersteund wordt door een andere norm.

- Het aardige is dat deze normen met elkaar in strijd kunnen zijn. Vandaar
- ook dat er verschillende antwoorden mogelijk zijn op taalvragen naar goed of
- fout.

- 1 Ik beperk me tot de drie nog niet behandelde vragen aan het begin van dit
 - artikel.
-
- 1 Moet ik *politie* uitspreken als ‘polisie’ of ‘polietsie’?
- 5 • De *historische norm*. Sinds jaar en dag spreekt men dit woord uit als ‘polietsie’.
 - Er zijn wel tendensen in de richting van ‘polisie’, maar men mag niet afwijken
 - van oude regels.
- • De *autoriteitsnorm*. Gezaghebbende politici en journalisten spreken over
 - ‘polisie’. U kunt zich hier maar beter bij aansluiten.
- 10
- 2 Wat moet het zijn: ‘Gisteren kwam een aantal mensen op bezoek’ of ‘Gisteren
 - kwamen een aantal mensen op bezoek’?
- • De *logische norm*. De kern van het onderwerp is *aantal*. Dat is enkelvoud,
 - dus de persoonsvorm moet in het enkelvoud.
- 15 • De *statistische norm*. De meerderheid van de taalgebruikers hanteert hier de
 - meervoudsvorm. U moet zich hierbij aanpassen, dus *kwamen* schrijven.
-
- 3 Ik hoor zo vaak spreken over het ‘afbouwen van het stelsel van sociale
 - zekerheid’; *afbouwen* is een germanisme en scheidt bovendien verwarring.
- 20 • De *zuiverheidsnorm*. Men moet zich in taalgebruik zuiver opstellen. Taalver-
 - menging is uit den boze. In het Nederlands kennen we *afbouwen* in de zin
 - van voltooiën, maar dat andere *afbouwen* is Duits. Wij zijn het aan onze
 - moedertaal verplicht om barbarismen te weren.
- • De *effectnorm*. U loopt door het gebruik van *afbouwen* in de tegenoverge-
 25 stelde betekenis van ‘voltooiën’ nauwelijks het gevaar dat uw bedoeling niet
 - overkomt. De lezer kan op grond van het zinsverband beslissen welke
 - betekenis bedoeld is.
-
-

30 Complex van normen

- Uiteraard is deze indeling voor kritiek vatbaar. Niet elke norm weegt even
 - zwaar; wellicht kunnen er enkele worden samengevoegd tot een algemenere
 - norm. Maar belangrijker is dat in bijna elke taalkwestie op verschillende
 35 normen een beroep moet worden gedaan, omdat één norm onvoldoende

1 uitsluitel geeft. Wanneer we *afbouwen* bijvoorbeeld volgens de logische norm
 - benaderen, dan kan men zeggen dat het heel onlogisch is dat één woord twee
 - tegenovergestelde betekenissen heeft. Toch kan bij toepassing van deze norm
 - de tegenwerping worden gemaakt dat er meer woorden zijn met tegenoverge-
 5 stelde betekenissen, bijvoorbeeld *afmaken* in de zin van ‘voltooien’ (sommen
 - afmaken) en in de zin van ‘tenietdoen’ (een veestapel afmaken). Bovendien kan
 - de statistische norm bijna altijd roet in het eten gooien. Eigenlijk bestaat deze
 - norm bij de gratie van een niet geraadpleegde meerderheid. Degene die
 - *afbouwen* als barbarisme afkeurt volgens de zuiverheidsnorm, kan bij *politiek*
 10 (in de betekenis van *policy*, ‘aanpak’) deze norm minder belangrijk vinden,
 - omdat *politiek* in een zin als ‘wij hanteerden bij deze wedstrijd een nieuwe
 - *politiek*’ al ingeburgerd is (de statistische norm). Een ander probleem kan hier
 - slechts in het voorbijgaan vermeld worden, namelijk de vraag naar het ‘bereik’
 - van een norm. Sommige normen gelden alleen in bepaalde situaties of voor
 15 bepaalde teksten. Bijvoorbeeld: als u zó schrijft, bent u geen echte ambtenaar.
 - Of: in rouwadvertenties zegt men dat nu eenmaal zo en niet anders. In wezen
 - probeerde die adviseur in het voorbeeld over Sinterklaas/Sint-Nicolaas er via
 - deze ‘truc’ onderuit te komen toen hij verwees naar Den Bosch/’s-Hertogen-
 - bosch. Eigenlijk zei hij: in verheven stijl schrijft men *Sint-Nicolaas*, maar in
 20 alledaags taalgebruik zegt men *Sinterklaas*.

Epiloog

25 Interessant, deze uiteenzetting over regels en normen. Nuttige achtergrondin-
 - formatie voor de taalgebruiker die een probleem voorlegt aan de Taaladvies-
 - dienst. Maar wat heb ik eraan?

- • *Afspraken*. O zeker, zeer vele. Maar niemand verplicht mij om die na te komen.
- • *Gewoonten*. Ja, ja, hoe meer ik er leer kennen, des te grilliger blijkt het
 30 taallandschap.
- • *Regels*. Natuurlijk, taalkundigen doen hun best. Maar er is slechts één gulden
 - regel, en die luidt: geen regel zonder uitzondering.
- • *Normen*. Ik geef toe dat die soms enig houvast bieden. Maar er bestaan zo
 - veel verschillende normen. En ze kunnen ook nog onderling tegenstrijdig
 35 zijn!

- 1 Wacht eens even. Is er in het taaladvieswerk geen gouden norm? In elk geval
- bestaat er een zilveren norm. Een taalkundig adviseur moet inzicht geven in
- taal en haar wonderschone stelsel van afspraken, gewoonten en regels. Waarom
- deze norm? Opdat onzekere vraagstellers inzicht krijgen, en daardoor leren
- 5 relativeren. Maar waarom noemt u nu aan het eind niet uw norm van goud?
- Nou goed dan: wie niet van taal houdt, die zit fout.